

**Асаблівасці функцыянавання калекцыі
“Друкаваныя выданні. Сучасная беларуская літаратура”
з фондаў УК “ВАКМ”**

Адной з важнейшых задач, якую сёння вырашае музей як поліфункцыянальная навукова-даследчая ўстанова, з’яўляецца неабходнасць грунтоўнага вывучэння асаблівасцей навакольнай рэчаіснасці і іх факталагічная каліфікацыя праз музейныя прадметы. Формай навуковай сістэматызацыі музейнага фонду Рэспублікі Беларусь абрана музейная калекцыя як збор музейных прадметаў, аб’яднаных адной або некалькімі прыкметамі, які мае навуковую, гістарычную, мемарыяльную, мастацкую і (або) эстэтычную вартасць як адно цэлае [1].

Асаблівае месца ў фондзе абласнога краязнаўчага музея займае калекцыя “Друкаваныя выданні. Сучасная беларуская літаратура”. Гісторыя яе фарміравання звязана з неабходнасцю выдзялення тэматычнага комплексу для фонду літаратурнага музея ў 1988 г., што паклаў аснову будучай музейнай экспазіцыі. У склад калекцыі ўваходзяць матэрыялы пісьменнікаў-землякоў з аўтографамі, якія тэматычна дапаўняюцца брашурамі і перыядычнымі выданнямі. Але ж аснову калекцыі складаюць кнігі. Сучасны падыход да адзнакі рэпрэзентацыйнасці музейных збораў засяроджвае ўвагу перш-наперш на наступных накірунках:

1. Вывучэнне асаблівасцей музейнага збору, дзе асноўным аб’ектам даследавання з’яўляецца кніга.
2. Вылучэнне накірункаў прагнастычнага камплектавання.
3. Сістэматызацыя назапашанага матэрыялу.
4. Спектр камунікатыўных магчымасцей азначанай калекцыі.

Менавіта ў музеі найбольш яскрава праяўляецца дуалізм кнігі, заключаны ў спалучэнні зместу і формы. Кніга – гэта адна з разнавіднасцей матэрыяльнага існавання твора, створанага ў знакавай сістэме пісьменнасці, неразрыўнае адзінства твора і спосабу яго матэрыяльнага існавання – выдання. Кніга як прадукт, створаны ў сферы матэрыяльнай вытворчасці, мае рэчавую форму. Разам тым, у ёй закладзена духоўная частка, якая ўплывае на чалавецтва, фарміруе сукупныя веды, што даюць штуршок да новага вітка ў развіцці грамадскай свядомасці. Разглядаючы кнігу як адзіны суцэльны арганізм, што валодае характэрнай для кожнай эпохі своеасаблівасцю, мы павінны ўлічваць яе дуалізм, закладзены ў прыродзе кнігі. Такім чынам, спецыфіка кнігі вызначаецца сутнасцю адзінства надрукаванага твора (знакава-тэкставай часткі) і спосабам яго матэрыяльнага існавання (матэрыяльна-прадметнай часткі).

Каштоўнасая характарыстыка кніжнага помніка абумоўлена спалучэннем каштоўнасці твора і каштоўнасці выдання і не можа вызначацца толькі каштоўнасцю апублікаванага твора, таму што нараджэнне твора – гэта яшчэ не кнігазнаўчая дзейнасць. У той жа час каштоўнасць матэрыяльнай часткі кнігі (выдання) можа самастойна вызначыць каштоўнасць кніжнага помніка, таму што з’яўляецца вынікам кнігастваральнай дзейнасці. Фармальным праяўленнем каштоўнасці могуць быць якасныя характарыстыкі як самага высокага, так і дастаткова нізкага ўзроўня [2]. Напрыклад, да кніжных помнікаў адносяцца як найлепшыя ўзоры паліграфічнага мастацтва, так і вельмі сціпла надрукаваныя выданні перыядаў вялікай гістарычнай значнасці. У музеі кніга паўстае перш за ўсё як своеасаблівы матэрыяльны прадмет, каштоўнасць якога часам не звязана з тэкстам. Каштоўнымі могуць стаць выданні як выдатныя ў гісторыка-культурных адносінах, так і звычайныя, пасрэдныя творы розных відаў літаратуры. Якасць апублікаванага твора адыгрывае важную ролю ў фарміраванні каштоўнасці кнігі, аднак

ніколі не вызначае яе па-за асаблівасцямі матэрыяльнага ўвасаблення кнігі ці характарыстык кнігі, набытых у працэсе бытавання. Напрыклад, каштоўнай кніга можа быць сваім пераплётам як узорам дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва, мець мемарыяльную каштоўнасць па прыналежнасці да значнай асобы і змяшчаць нічым не асаблівую змястоўную частку і надварот. Значнасць каштоўных набываюць толькі тыя кнігі, своеасаблівасць якіх абумоўлена выдатнымі ў гісторыка-культурных адносінах неардынарнымі абставінамі стварэння ці ўмовамі бытавання. Калі ў кнізе апублікаваны выдатны твор, яна становіцца каштоўнай і пры неардынарных абставінах стварэння ці ўмовах бытавання. Так, напрыклад, першыя выданні класічных твораў, падрыхтаваныя да друку аўтарамі, канфіскаваныя ці забароненыя выданні – гэта каштоўныя кнігі. Аднак тыя ж неардынарныя абставіны стварэння і ўмовы бытавання не вызначаюць каштоўнасці кнігі, у якой апублікаваны твор звычайнага характару, напрыклад, факт першага выдання ў адносінах да звычайнага твора. Калі абставіны стварэння ці ўмовы бытавання кнігі маюць адметнае гісторыка-культурнае значэнне, яна становіцца каштоўнай незалежна ад таго, які твор у ёй надрукаваны. Так, значнасць каштоўных маюць кнігі, у якіх надрукаваны як класічныя, так і малавядомыя творы, але якія ілюстраваны вядомымі мастакамі, належалі да бібліятэк вядомых пісьменнікаў, навукоўцаў і г.д. Такі класічна-фармалістычны падыход да фарміравання калекцый складаўся на працягу гісторыі ўсяго айчыннага музеязнаўства.

Але зыходзячы з дуалістычнай прыроды кнігі расійскі кнігазнаўца І. Барэнбаўм выдзяляе тры асноўныя падыходы да вывучэння кнігі як аб'екта музейнага збору: сутнасны, фармальны і змешаны. Пры сутнасным падыходзе пад кнігай разумеецца змешчаны ў ёй тэкст (літаратурны, палітычны, тэхнічны і г.д.), ці, інакш кажучы, змест кнігі. Фармальны падыход абмяжоўваецца пераважна знешняй формай кнігі, складаючымі яе элементамі (вокладка, пераплёт, тытульны аркуш, шрыфт, ілюстрацыі, фармат, аб'ём і інш.). Змешаны падыход патрабуе ўліку як сутнаснага аспекту кнігі, так і яе знешняй формы, г.зн. улічвае дваістую сутнасць кнігі [3, с. 31].

Пры ўспрыняцці кнігі ў музеі на ўзроўні сутнаснага падыходу (пры ўспрыняцці тэксту) адбываецца працэс чытання як своеасаблівая расшыфроўка паведамлення. Працэс чытання ідзе ў кірунку: знак – слова – думка [4, 70]. Пры фармальным падыходзе ў поле зроку рэцыпіента трапляе паліграфічнае і мастацкае афармленне кнігі. Успрыняцце кнігі можна параўнаць з ўспрыняццем твора мастацтва. Часта менавіта такім успрыняццем кнігі абмяжоўваюцца бібліяфілы, для якіх галоўным у кнізе з'яўляецца мастацтва пераплёту, вокладкі, ілюстрацыі, асаблівасці фармату, аб'ёму (мініяцюрныя выданні ці фаліянты), ілюстрацыі і інш. Вышэйшай формай успрыняцця кнігі з'яўляецца змешаны падыход, калі для рэцыпіента галоўным застаецца змест (тэкставае паведамленне), але пры гэтым улічваецца паліграфічнае і мастацкае выкананне кнігі, яе знешняя форма. Кніга ўспрымаецца ў адзінстве духоўнай і матэрыяльнай сутнасцей як гарманічнае цэлае [3, с. 31].

Асобны статус набываюць факсімільныя выданні. У якасці прыкладу неадпаведнасці змястоўнай і матэрыяльнай частак кнігі. Факсімільнае выданне – выданне, што дакладна ўзнаўляе механічным спосабам рукапісны ці друкаваны тэкст [5, с. 309]. Такая кніга можа быць уключана ў музейны фонд як узор паліграфічнай вытворчасці, як узор вырабу факсімільных выданняў. Але ў экспазіцыі факсімільнае выданне часцей выкарыстоўваецца ў іншай ролі – як копія арыгінала. Так, напрыклад, у экспазіцыі віцебскага літаратурнага музея дэманстраваліся факсімільныя выданні першых зборнікаў Я. Купалы.

Аднак у кнігазнаўчых мэтах гэта выданне можа быць выкарыстана ў экспазіцыі як арыгінальнае для адлюстравання тэхнікі стварэння факсімільных выданняў альбо як узор паліграфічнай прадукцыі.

Факсімільныя выданні, створаныя ў розныя часы, неаднолькавыя па ступені сваёй прыбліжанасці да арыгіналаў. Адны з іх вельмі набліжаны да арыгіналаў, іншыя заўважна ад іх адрозніваюцца, адны – узнаўляюць кнігу цалкам, іншыя – толькі яе частку. Пераважна факсімільным выданнем прынята лічыць такое выданне, якое максімальна набліжана да арыгінала і ўзнаўляе помнік пісьменнасці ў яго поўным складзе. Гэты від выданняў дае магчымасць даследчыкам і ўсім зацікаўленым без звароту да арыгінала атрымаць практычна ўсю інфармацыю, што ў ім змяшчаецца. Расійскія даследчыкі ставяць задачу: выявіць, апісаць, апублікаваць спецыяльны каталог факсімільных выданняў і на гэтай аснове распрацаваць дзейсную тэорыю факсімільных выданняў помнікаў расійскай пісьменнасці [6].

Азначаная дуалістычная прырода калекцыі ўздымае яе на новы інфармацыйна-якасны ўзровень у параўнанні з іншымі калекцыямі музея, якая праяўляецца ў наступных семантычных характарыстыках:

- асаблівасці выдавецкай справы рэгіёна;
- агляд краянаўчай тэмы “Віцебшчына літаратурная”;
- прадметна-тэматычная складаючая калекцыі;
- пашыраная адзнака рэліквійнасці.

Наступны крытэрыі рэпрэзентатыўных магчымасцей калекцыі цесна звязаны з камунікацыйнай дзейнасцю музея. Прагрэсіўныя тэндэнцыі развіцця музея скіраваны на культурна-асветніцкую дзейнасць, якая вызначаецца ў сацыякультурнай схеме ўзаемаадносін музей – наведвальнік. Доўгі час складанасць уключэння кнігі ў музейную экспазіцыю атаясамлівалася з разуменнем, што змест кнігі можа быць успрыняты толькі шляхам чытання – працэсу больш складанага і доўгага ў параўнанні са зрокавым успрыняццём і ў большасці выпадкаў немагчымага ва ўмовах музейнага паказу. На самой справе ў музеі кніга-экспанат выступае, у першую чаргу, як знак эпохі, яе помнік, вынік працы чалавека, доказ ці канстатацыя пэўнага факту. Прадстаўленае ў экспазіцыі першае выданне “Новай зямлі” Якуба Коласа пацвярджае факт з’яўлення кнігі, інфармуе пра месца і час яе стварэння, але не расказвае ні ў якой ступені змест самога рамана, не дае пазнання самой сутнасці літаратурнага факта. Тут рэалізуецца ў экспазіцыі толькі фармалістычная характарыстыка кнігі і назіраецца абмежаванасць магчымасцей інструментарыя скарыстанага метаду пабудовы выставы. Але нягледзячы на немагчымасць поўнага пазнання кнігі ў музеі шэраг яе якасцей успрымаецца праз знешні выгляд [7, с. 4]. Сёння музей дзякуючы музейна-вобразнаму метаду Т. Палякова дэманструе, што кніга шырэй за тэкст, зафіксаваны ў ёй. Кожны элемент кнігі – маргіналіі, графіка, афармленне і нават уся мастацка-вобразная сістэма твора – працуюць на ілюстрацыйнасць, інфарматыўнасць і экспрэсіўнасць выставы, што значна насычае любую гістарычную тэму эмацыянальнай афарбоўкай эпохі. Прыкладам можа быць раздзел пастаяннай экспазіцыі літаратурнага музея, прысвечаны Я. Баршчэўскаму, дзе дзякуючы вобразнай сістэме твора “Шляхціч Завальня” ажываюць героі фантастычных апавяданняў. Кнігі-экспанаты ў кожным канкрэтным выданні адлюстроўваюць гісторыю і культуру грамадства пэўнага гістарычнага перыяду, усе яго асноўныя дасягненні. Знешні выгляд кнігі служыць крыніцай пазнання яе як прадмета пэўнай эпохі. Можна сказаць, гэта прадметнае выражэнне факта гісторыі, а змест твора – гэта адухоўлены факт.

Сучасныя віртуальныя носыбіды інфармацыі пашыраюць інфармацыйнае поле з меншымі стратамі і валодаюць высокай ступенню хуткасці апрацоўкі. Але разам з гэтым яны страчваюць такую акалічнасць, як прадметнасць, што ў рэаліях нашага сучаснага жыцця прыводзіць да апасродкаванасці і павярхоўнага ўспрыняцця факталагічнай інфармацыі, страты выразных межаў паміж культурамі. Апраўданым крокам у вызначэнні сродкаў выражэння становіцца вобразная падача матэрыялу калекцыі, якая ў сваю чаргу ўключаецца ў парадыгму тэм літаратурнага профілю ў шырокім разуменні, як

разнавіднасць нематэрыяльнай культуры, застыўшая ў літаратурных вобразах, звычаях, легендах, уяўленнях. Прапанаваная тыпалагічная катэгорыя выстаў-“вобразаў”, можа стаць эвалюцыйным этапам у трансфармацыі падач літаратурна-краязнаўчых тэм калекцыі. Багацце навукова-факталагічнага літаратурнага матэрыялу дае падставу для пошукаў выяўленчых сродкаў музейнай тэхнікі і далейшага адлюстравання ў экспазіцыях і выставах асаблівасцей гісторыка-літаратурнага працэсу, улічваючы тую акалічнасць, што літаратурныя экспазіцыі адрозніваюцца багаццем экспрэсіўнай афарбоўкі і спалучаюць некалькі жанравых форм. Напрыклад, выстава, прысвечанная юбілею В. Быкава “Дарога мужнасці... дарога дамоў” (2014 г.), “Старык Хатабыч з вуліцы Падвінскай” (2001 г.), “І салодка сваім сэрцам я чую...” прысвечэнне юбілею Я. Купалы (2002 г.).

Практычная работа з літаратурнымі тэмамі, скіраваная на эфектыўнае збліжэнне музея і школы, не выключае больш шырокай працы з астатнімі катэгорыямі наведвальнікаў, дзе першасным становіцца выкарыстанне рэсурсаў музея ў сістэме адукацыі і выхаванні. Тут вядучай формай функцыянавання тэм калекцыі становіцца эксперыментальная праграма “Віцебшчына літаратурная”, распрацаваная на аснове інтэграцыі вучэбных праграм па агульнаадукацыйных прадметах “Беларуская літаратура”, “Руская літаратура”, “Беларуская мова” і музейная практыка работы з тэмамі [8].

Зыходзячы з акрэсленых задач калекцыі “Друкаваныя выданні. Сучасная беларуская літаратура”, прагнастычнае камплектаванне ўключае наступныя раздзелы:

1. Літаратурнае жыццё пач. 20 ст.
2. Літаратура 20-30 гг. 20 ст.
3. Літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны і пасляваеннага дзесяцігоддзя.
4. Літаратура на сучасным этапе (літаратурныя сувязі, саюзы, аб’яднанні).

Прыярытэты накірунак камплектавання калекцыі на сучасным этапе – гэта збор кніг з аўтографамі пісьменнікаў. Любая кніга з’яўляецца гістарычнай крыніцай і таму можа стаць музейным прадметам. Але неабходна ўлічваць, што ў сусветнай кніжнасці большую частку кніг складае паліграфічная прадукцыя, больш таго, нормай існавання кнігі сталі тыражыраваныя выданні, наяўнасць шматлікіх раўнацэнных копіяў. У сітуацыі, калі ўзрастаючыя аб’ёмы інфармацыі прыходзяць у супярэчнасць з абмежаванымі магчымасцямі чалавека ўспрымаць гэтую інфармацыю, музейныя і іншыя культурныя ўстановы выконваюць ролю не толькі праваднікоў, але і інфармацыйных фільтраў. У выніку тэндэнцыі назапашвання кніжнага масіву і яго росту з неверагоднай хуткасцю перад музеямі ўстае шэраг праблем, сярод якіх – праблема адбору. Музей пастаўлены перад праблемай вызначэння крытэрыяў адбору кніг для музейнага збору. Да агульных крытэрыяў адбору прадметаў музейнага значэння ў склад музейнага фонду аднесены: інфарматыўнасць, экспрэсіўнасць, рэпрэзента-тыўнасць, профільнасць і захаванасць прадмета. Існуюць прыватныя крытэрыі, якія прымяняюцца пры адборы канкрэтных тыпаў прадметаў [9].

Пры фармуліроўцы прынцыпаў выдзялення кніг-помнікаў і ўключэння іх у фонд музея павінен улічваць:

1. Мэты, задачы і профіль камплектавання калекцыі.
2. Гісторыка-культурныя асаблівасці і значнасць усяго накладу, таму што помнікам гісторыі і культуры можа быць усё выданне (усе асобнікі, што выйшлі ў свет і захаваліся).
3. Гістарычную значнасць дадзенага экзэмпляра выдання. Усялякая індывідуалізацыя асобніка выводзіць кнігу за межы нармальнага кніжнага шэрагу, ператварае з серыйнага, ананімнага прадмета ва ўнікальны. Індывідуалізуючыя асаблівасці асобніка (асаблівыя папера, пераплёт, наяўнасць дадатковых ілюстрацый і г.д.) ці набытыя (рукапісныя паметы і заўвагі, унікальны дэкор, рэдкасць, выкліканая стыхійнымі ці сацыяльнымі бедствамі і г.д.) ператвараюць асобнік у кніжны помнік.

4. Характар комплексу кніг, які надае гістарычную значнасць кожнай кнізе, што ўваходзіць менавіта ў гэты комплекс. Экзэмпляры друкаванай прадукцыі могуць уваходзіць у складзены гістарычны комплекс, напрыклад, бібліятэку ўстановы, навукоўца, бібліяфіла і ацэньвацца як помнік толькі ў межах гэтага комплексу. Умоўным з’яўляецца пытанне, якія кнігі могуць быць вызначаны як помнікі гісторыі і культуры, таму што любая кніга – помнік гісторыі і культуры свайго часу. Аднак у дадзеным выпадку размова ідзе пра наданне кнізе пэўнага юрыдычнага ці маральнага статусу, што прадугледжвае заканадаўчую ахову і вызначаныя ўмовы захоўвання.

Класічныя формы навукавай сістэматызацыі таксама маюць месца пры рабоце з кніжнымі калекцыямі, але дуалістычная прырода калекцыі патрабуе своеасаблівага падыходу да складання структурнага агляду тэматычных комплексаў і іх характарыстык, як правобразу магчымых тэм выстаў. Дадатковай акалічнасцю становіцца засяроджанасць на мастацка-вобразнай сістэме твораў і кантэксте дакладных гістарычных эпох. Ствараючы навуковы агляд кніжных калекцый неабходна скарыстоўваць інструментарый філалагічнага даследавання з паралельнай рэалізацыяй прынцыпу адзінства формы і зместу.

Такім чынам, выкрышталізоўваюцца наступныя асаблівасці функцыянавання калекцыі “Друкаваныя выданні. Сучасная беларуская літаратура”:

- генетычная дуалістычнасць прыроды калекцыі;
- наяўнасць маргінальнага рэліквійнага спіса;
- прыярытэтнае скарыстанне інструментарыя музейна-вобразнага метаду Т. Палякова пры скарыстанні новага тыпалагічнага жанру выстаў-вобразу;
- эфектыўная пазнавальна-адукацыйная скіраванасць тэм калекцыі;
- факталагічная кадыфікацыя зместам мастацкага твора элементаў нематэрыяльнай культуры;
- прафесійная фільтрацыя інфармацыйнага патоку і асаблівасцей гісторыка-літаратурнага працэсу.

Літаратура

1. Закон Рэспублікі Беларусь ад 12.12.2005 г. № 70-3 (рэд. ад 3.07.2011 г.) “Аб музеях і музейным фондзе Рэспублікі Беларусь”.
2. Яцунак, А.І. Пра змест паняцця “каштоўная кніга” ў дачыненні да выдавецкай прадукцыі XIX-XX ст. / А.І. Яцунак // Кніга і сацыяльны прагрэс: зб. арт. / АН СССР, Навук. савет па гісторыі сусветнай культуры, Каміс. камплекс. вывуч. кн.; адк. рэд. М.М. Сікорскі. – М.: Навука, 1986. – С. 115-121.
3. Барэнбаўм, І.Е. Кніга як аб’ект успрыняцця / І.Е. Барэнбаўм // Мастацкае успрыняццё. Асноўныя тэрміны і паняцці: (Слоўнік-даведнік) / Цвяр. дзярж. ун-т; рэд.-склад. М.В.Строганаў. – Цвер, 1991. – С. 31-32.
4. Ляхоў, В.М. Нататкі тэорыі мастацтва кнігі / В.М. Ляхоў. – М.: Кніга, 1971. – 254 с.: іл.
5. Шамурын, Я.І. Слоўнік кнігазнаўчых тэрмінаў / Я.І. Шамурын. – М.: Сав. Расія, 1958. – 340 с.
6. Лёвачкін, І.В. Пра факсімільныя выданні помнікаў рускага пісьменства / І.В. Лёвачкін // Культура: ад інфармацыі да ведаў = Culture: from information to knowledge: Междунар. канф.: тэз. і паведам. / Румянцаў. чытанні-2003; склад. А.М. Ціханаў. – М.: Пашкоў дом, 2003. – С. 146-148.
7. Левіна, Ю.І. Асноўныя групы музейнага матэрыялу і іх роля ў літаратурнай экспазіцыі / Ю.І. Левіна // Пытанні працы музеяў літаратурнага профілю: зб. арт. / НДІ музейзнаўства; рэд.-склад. М.П. Лашчынін. – М., 1961. – С. 3-19.

8. Якубовіч, І.Ф. Музей і аўдыторыя: пытанні папулярызаванні тэм літаратурнага краязнаўства / І.Ф. Якубовіч // Навука – адукацыя, вытворчасці, эканоміцы: матэрыялы XIX (66) Рэгіянальнай навукова-практычнай канферэнцыі выкладчыкаў, навуковых супрацоўнікаў і аспірантаў, Віцебск, 13-14 сакавіка 2014 г.: у двух тамах / Віц. дзярж. універсітэт; рэдкал.: І.М. Прышчэпа (гал. рэд.). – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2014. – С. 225-226.
9. Кучарэнка, М.Я. Музейны фонд: пытанні камплектавання і апрацоўкі / М.Я. Кучарэнка // Музей і сучаснасць: зб. навук. пр. / Цэнтр. Музей рэвалюцыі СССР. – М., 1986. – С. 85-89.